

УДК 334.732.2:338(091)

Т. М. Кушнір,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу, Львівський національний університет
імені Івана Франка

КРЕДИТНА КООПЕРАЦІЯ В СУСПІЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ ХІХ—ХХ СТОЛІТЬ

T. Kushnir,
candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of department of marketing, Ivan Franko
National University of L'viv

CREDIT CO-OPERATION IS IN SOCIAL-ECONOMIC LIFE OF WESTERN UKRAINE ON THE
BORDER OF XIX-XX OF AGES

Стаття присвячена аналізу діяльності інституту кредитних спілок на території Західної України (на Галичині, Буковині та Закарпатті) у період їх виникнення та становлення. Проведено аналіз особливостей діяльності різних видів інституцій кредитної кооперації.

The article is devoted the analysis of activity of institute of unions of credits on territory of Western Ukraine in the period of their origin and becoming. The analysis of features of activity of different types of institutions of credit co-operation is conducted.

Ключові слова: кредитна кооперація, кредитні спілки райффайзенівського типу, повітові каси, Крайовий союз кредитовий, народні дома.

Key words: credit co-operation, unions of credits of type of Rayffayzen, regional cash desks, Regional union credit, folk houses.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З початку ХХІ століття в Україні шаленими темпами починає відроджуватися кредитна кооперація. Темпи зростання кількості кредитних спілок є найвищими серед усіх фінансово-кредитних посередників. Варто звернути увагу на те, що історія кооперативного руху в Україні сягає ще другої половини ХІХ століття і культура кредитної кооперації для українців не чужа, а лише дещо призабута за часи радянської окупації. Кредитна кооперація в Україні розвивалася як на Лівобережній Україні, так і на Заході. Саме історії діяльності кредитних спілок на Західній Україні присвячена дана стаття.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз діяльності кредитних спілок на території західноукраїнських земель у період їх виникнення в другій половині ХІХ-го століття.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

В останні два роки питання діяльності кредитних спілок не є таким популярними як в докризовий період, коли кредитні спілки досить динамічно розвивалися, активно створювалися та діяли в напрямку надання споживчих кредитів.

Питаннями аналізу кредитної кооперації на рубежі ХІХ та ХХ століть займаються сьогодні не часто, хоча деякі праці зустрічаються, зокрема праці Вербоного М., Козакевича Є., Токаря М. та інших. Теоретиками ж тогочасного розвитку кооперації були М. Туган-Барановський, В. Левитський, Ю.Павликовський.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

До Першої світової війни кредитні кооперативи становили 70% всіх кооперативів Західної України і були

найпотужнішими структурами кооперативної системи цього регіону. Подібно до них діяли допоміжні каси, які створювались з ініціативи священнослужителів при церквах і мали на меті надання фінансової допомоги мешканцям українських сіл. У 1864 р. в м. Бережани почав діяти перший на території Галичини кредитний кооператив — Міське позичкове товариство, а в 1873 р. виник Спільний кредитний заклад для Галичини та Буковини, який продовжував свою діяльність впродовж наступних десяти років.

В останнє десятиріччя XIX ст. на західноукраїнських землях значного поширення набули кредитні кооперативи з обмеженою відповідальністю, створені за зразком німецького народного банку Шульце-Деліча. Першим подібним закладом у Західній Україні став український кредитний кооператив "Віра", створений в 1894 р. у м. Перемишль. Членські внески у цьому кооперативі були досить високими, а відповідальність його членів обмежувалась розміром внеску. Дана установа діяла на території Галичини, задовольняючи потребу у кредитах широких верств міського населення, зокрема купців, ремісників, інтелігенції, заможного міщанства. Кооператив також надавав довгострокові кредити селянам: великі суми — під заставу нерухомого майна, менші суми — під боргові розписки. У 1911 р. кредитний кооператив "Віра" налічував понад 2 тис. членів, мав власний капітал розміром 152 тис. крон та володів нерухомим майном на суму 166 тис. крон. Загальний обсяг вкладів у цьому кооперативі становив більше 1 млн крон, а обсяг наданих позик — 1,3 млн крон [4, с. 14].

Наприкінці XIX ст. за зразком кредитного кооперативу "Віра" повсюдно на території Західної України почали виникати інші кредитні товариства, зокрема повітові каси у Тернополі та Івано-Франківську, "Покутський союз кредитовий" у м. Коломия та багато інших. Більшу популярність вони мали у заможного міського населення. Найбільшим українським кредитним кооперативом у Західній Україні на той час був банк з обмеженою відповідальністю "Дністер", створений у Львові в 1885 р. Це було товариство взаємного кредитування, яке надавало своїм членам фінансову допомогу. На кінець 1912 р. банк налічував майже 6 тис. членів. Його капітал становив 0,5 млн крон, сума вкладів — 3,7 млн крон, обсяг банківських кредитів — 0,7 млн крон, а обсяг виданих позик — 4,5 млн крон [4, с. 14].

У 1890-х рр. в Західній Україні почали створюватись і сільські кредитні спілки райффайзенівського типу. Обсяг членських внесків у них, на відміну від спілок Шульце-Деліча, був незначним, але члени цих товариств несли необмежену відповідальність за зобов'язаннями кредитного товариства. У 1899 р. в Галичині діяло 26 подібних закладів, протягом наступних двох років виникло ще 126, а до Першої світової війни кількість кредитних спілок райффайзенівського типу становила понад 1500 [4, с. 14].

Певні здобутки в Галичині мав кооперативний рух євреїв. Вони створювали кредитні кооперативи вже у 70-х рр. XIX століття. У 1908 р. їх було

близько 350, а в 1920 р. — понад 600. Правда, деякі з них виконували роль прикриття для багатих лихварів — їхніх засновників, оскільки ще у 70-х рр. XIX століття лихварство в Галичині було заборонене. З 1901 р. у Львові діяла центральна спілка єврейських кооперативів — Головний союз промислових і господарських товариств, який у 1920 р. об'єднав 564 товариства, куди входило 365000 членів [1, с. 337—338].

На відміну від польського та єврейського, український кооперативний рух до початку XX століття розвивався мляво. У Львові, щоправда, існували кооперативні за формою організації: товариство "Побратим" (1872), створене українським громадським діячем, купцем М. Диметом і "Об'єднання" (Крилошанський банк, 1873), засноване русофілами для пільгового кредитування селян, однак засади, на яких вони працювали, були далекими від кооперативних. "Творива сі, — писав лідер української кооперації міжвоєнних часів Юліан Павликовський, — не збуджували в масах ні віри, ні надії кредитовою політикою, ані дешевістю кредиту (12%), ані суспільним наставлянням, вироджуючися дійсно в експлуатуючі зубожіле населення банки... Дискредитовано ідею кооперації серед мас..." [3].

Перехід національного проводу галичан до активної громадсько-економічної діяльності зумовив перетворення Львова в центр українського кооперативного руху. Заснований 1898 р. Крайовий союз кредитовий, який став організаційним і фінансовим центром української кооперації і мав значний вплив на розвиток кредитної кооперації в краї. Із самого початку до нього вступило 17 кредитних кооперативів. Його головною метою було створення нових кредитних товариств та здійснення опіки над ними. Крайовий союз кредитовий надавав кредитним кооперативам необхідні документи, допомагав їм налагодити роботу, позичав гроші та наглядав за їх діяльністю. Членами цього об'єднання могли бути фізичні та юридичні особи. За перший рік існування Крайовий союз кредитовий об'єднав 28 кредитних кооперативів із 258 членами, а сума паїв становила 18 тис. крон. У 1913 р. це об'єднання налічувало вже 427 кредитних кооперативів та 906 членів. Вартість власного майна дорівнювала 1,1 млн крон, сума вкладів — 1,7 млн крон, обсяг виданих позик — 4,3 млн крон, а загальний оборот — 106 млн крон [4, с. 14].

До початку Першої світової війни кількість його членів постійно зростала, причому, якщо чисельність фізичних членів збільшилася за цей час у 4 рази, то чисельність кредитних кооперативів — у 16 разів (з 28 до 422).

У 1905 році Союз обмежив свою діяльність суто кредитною діяльністю і зумів забезпечити впродовж 15 років зростання кількості кредитних кооперативів, а також власних капіталів — у 58 разів (1110094 крон у 1913 р.). Крім власних коштів, КСК оперував заощадженнями своїх клієнтів [2, с. 208].

До початку Першої світової війни українська кредитна кооперація була найпотужнішою ланкою українського кооперативного руху, та все ж її можливості

не могли цілковито задовольнити потреби українського населення краю, яке було змушене звертатися за позичками до польських та єврейських кредитних установ, у тому числі й кооперативних. У 1912 р. у Галичині діяло 2974 кредитні товариства, більшість з яких існувала в українській частині краю. Найбільшим успіхом кредитної кооперації у ті часи було те, що вона спільно з позичковими касами при читальнях "Прогресу" та при церковних братствах у багатьох повітах стримала, а то й цілком ліквідувала лихварство [2, с. 209].

На початку ХХ століття частина функцій КСК перейшла до новостворених централей та товариств, заснованих також у Львові. Так, проблеми, пов'язані з парцеляцією землі (поділом набутої землі на дрібні ділянки для передачі її селянам), з 1907 р. перейшла у відання спеціально створеного парцеляційного товариства "Земля", обов'язок ревізувати кооперативи — до створеної спеціальної ревізійної спілки — Крайового союзу ревізійного, який від часу заснування (1904 р.) став ідейно-організаторським центром українського кооперативного руху в Галичині. У 1912 р. він об'єднував 567 кооперативів, до яких входили близько 180 тис. осіб [2, с. 213].

Перед Першою світовою війною Союз об'єднував до 600 українських кооперативних спілок та їхніх союзів. Поряд з ревізією кооперативів Крайовий союз ревізійний займався збором та публікацією кооперативної статистики, видавничою справою (випускав часопис "Самопоміч" та журнал "Економіст"), пропагував ідею кооперації.

Починаючи з 1904 р., у Західній Україні існував ще один тип кредитних кооперативів — так звані народні доми. Це були кооперативи змішаного типу, які займалися як кредитуванням селян, так і господарською діяльністю. Статут цих кооперативів передбачав об'єднання сільських господарів для досягнення різних господарських вигод і забезпечення їхнього матеріального благополуччя. Членами народних домів могли бути будь-які самостійні господарі, що внесли пай у розмірі від 50 до 100 крон. Цей пай виплачувався переважно частинами. Кількість паїв була необмеженою. Керуючим органом народних домів були загальні збори, наглядова рада та правління.

На межі ХІХ—ХХ століть кредитна кооперація розвивалась і на Буковині, де найбільшого поширення набули сільські кредитні товариства райффайзенівського типу. Перше подібне товариство виникло тут у 1889 р. у с. Таранчі під Чернівцями, а в 1896 р. у Чернівцях було засновано кредитний кооператив міського типу. У цих закладах необмежена відповідальність членів кредитних кооперативів була не обов'язковою. У 1903 р. у Чернівцях було створено Селянську касу, яка стала одночасно організаційним, ревізійним та фінансовим центром для всіх видів кооперації на Буковині. Вона надавала кредити фізичним особам та кооперативам, які входили до її складу, проводила їх ревізію. У 1913 р. Селянська каса об'єднувала 148 кредитних кооперативів, які налічували майже 19 тис. членів [4, с. 14].

Історія кредитних спілок на Закарпатті нараховує майже півтора століття. З самого початку розвитку відповідних товариств умови, в яких відбувався їх розвиток, були складними. Перші кредитні установи виникли на Закарпатті наприкінці 1860-х рр. Уряд сприяв їх створенню, особливо в сільській місцевості, оскільки в містах цю місію було покладено на банки. Кредитна кооперація розвивалась досить повільно до кінця століття. У 1890 р. кількість кредитних товариств становила 6 організацій, у 1893 р. — 13, у 1894 р. — 11 [5]. На першому етапі кредитні спілки займали ключові позиції в кредитуванні переважно сільськогосподарського виробництва.

Наприкінці ХІХ століття провідне місце у фінансових операціях кредитних установ Закарпаття займали облік векселів та видача позик під заставу землі та нерухомості. Однак, загальна сума наданих кредитними товариствами позик не перевищувала 3%. Крім цього, важливим джерелом оборотних коштів кредитних спілок були внески, сума яких у цей час коливалася в межах 7—8 млн форинтів. Незважаючи на це, на рубежі ХІХ—ХХ ст. кредитно-банківська система відіграла значну роль у зростанні внутрішнього економічного ринку краю.

Велике значення для розвитку кредитного руху на Закарпатті мало дослідження економічного становища верховинців емісаром угорського уряду часів Австро-Угорщини Едмундом Еганом. Результати дослідження було викладено в Меморандумі "Економічне становище руських селян в Угорщині". При аналізі зубожілого стану простого люду на Закарпатті Еган концентрував увагу на відсутності можливості взяти позики. Позики надавали тутешні кредитори, або, як називав їх Еган, "лихварі", під граб-жницькі відсотки, через які селяни практично ставали їх цілковитою власністю. Еган у своєму меморандумі закликав уряд негайно втрутитись і припинити свавілля "лихварів", подбати про довгостроковий земельний кредит, надати можливість отримувати короткострокові кредити через створення селянських кредитних спілок. Завдяки Егану було засновано кредитно-ощадні та споживчі спілки. Через такі погляди та дії у вересні 1901 р. біля с. Дравці Е. Егана було застрелено.

Тільки з 1900 р. за сприяння експозитури (державна централізована установа, що здійснювала посередництво) кількість кредитних спілок у Закарпатті почала інтенсивно збільшуватися (з 31 до 206 у 1913 р.). Кількість членів кредитних спілок збільшилася за цей період у 6,5 разів, відповідно з 7900 осіб до 51 тис. осіб. Разом з цим зростав і позичковий капітал, що у 1909 р. становив 4 млн 900 тис. крон. Фінансова допомога уряду кредитним спілкам краю була мізерною, а основний капітал і масштаби фінансових операцій обмежені. Усі кредитні установи краю підпорядковувалися централі ОКУ в Будапешті, що ускладнювало ефективність фінансово-кредитних операцій. Щодо соціального зрізу учасників кредитної кооперації, то бідне і середнє селянство позичало кошти для погашення боргів, а заможні, зазвичай, для придбання землі, худоби чи підтримання

власного бізнесу. Внаслідок цього кредитом могла скористатися тільки невелика частина селян, котрих серед членів спілок нараховувалося всього 20%. Ще близько 4% членів кредитних спілок було представлено середнім селянством. Решту становили заможні верстви населення. Щодо найзаможнішої частини тогочасного суспільства, то вони рідко користувалися послугами спілок, оскільки розмір кредиту був, зазвичай, незначний. Проте вони досить часто брали участь у діяльності кредитних спілок з вигодою для себе.

Значно кращими стали умови розвитку й діяльності кредитних спілок з часу входження Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь до складу Чехословацької республіки (1919—1939 рр.). На позитивний розвиток кредитного руху в Закарпатті вплинув Кооперативний закон від 1926 р., за яким кредитна кооперація отримала законне право на існування. Одночасно було проведено перереєстрацію кредитних спілок і законом № 131/26 виданий їм державний дешевий займ на 10 років. Трохи раніше, у 1925 р. в Ужгороді було утворено єдиний "Крайовий дружественний союз", котрий об'єднав у своїй структурі всі спілки й товариства (крім кредитного напрямку, він включав в себе ще ревізійний та організаційний). Його головне завдання полягало в необхідності впорядкувати фінансові взаємовідносини, зокрема в кредитних установах. Раніше, за часів Австро-Угорщини, вони безпосередньо були пов'язані з центральною організацією в Будапешті, що послаблювало автономну ефективність відповідних установ у краї. Більше того, після входження Закарпаття до складу новоутвореної Чехословацької Республіки, грошовий капітал місцевих кредитних спілок який оцінювався у 5 млн крон, залишився назавжди в Угорщині. Ці всі обставини завдали великої шкоди як кредитним установам, так і їх клієнтам.

Станом на 1935 р. у Закарпатті діяло 172 організації кредитної кооперації. З них 139 представляли кредитні спілки з необмеженою відповідальністю, 29 — кредитні спілки з обмеженою відповідальністю, а також 4 земледільські каси взаємодопомоги. Причому вони не конкурували між собою, а навпаки — доповнювали одна одну. 24 кредитні установи на згаданий час перебували в стадії ліквідації. Таким чином 168 діючі кредитні спілки на кінець 1934 р. мали 47013 членів, а їх пайовий капітал становив 314064931 чеських крон. Резервні фонди кредитних спілок складали капітал у 207652750 чеських крон. Грошові внески в спілках нараховували 953932614 чеських крон. До того ж, сума займу кредитним спілкам на кінець 1934 р. становила 3666822769 чеських крон [5]. У другій половині 1930-х рр. характер внесків у кредитних спілках був постійним і стабільним. Попередні капіталовкладення сприяли тому, що кредитні спілки з успіхом виконували свою функцію й сприяли здоровим й нормальним кредитним взаємовідносинам.

Кредитуванням займалися у міжвоєнний період і чотири земледільські каси взаємодопомоги. Вони знаходилися в Мукачеві, Берегові, Тячеві, Хусті, а в Сев-

люші (нині Виноградово) діяло відділення берегівської установи.

На кінець 1935 р. членами кас взаємодопомоги було 6837 осіб. Пайовий капітал становив 839900 чеських крон, а резервні фонди нараховували 32467140 чеських крон. Внески в земледільських касах взаємодопомоги становили 2216430475 чеських крон [5]. Якщо додати згадані показники кредитних спілок, кас взаємодопомоги і внесків на ощадні книжки (3592120 чеських крон), отримуємо внески в кредитних установах на суму 3529575089 чеських крон, що на той час було серйозним показником діяльності кредитних організацій [5]. Ефективно діяла і вексельна система.

У період окупації Закарпаття гортіївською Угорщиною 1939—1944 рр. кредитна кооперація зазнала негативних наслідків Другої світової війни. Були майже повністю знищені всі здобутки в цій сфері попередніх років. Угорська диктатура повністю підпорядкувала собі фінансово-кредитну систему й говорити про її розвиток як демократичного і взаємовідного інституту не доводиться. У подібному ракурсі опинилася кредитна система часу становлення в краї радянської влади. Всі функції фінансово-позикових операцій взяла під контроль держава через впровадження державних банківських структур, а відсутність приватного сектора знівелювала можливості кредитної кооперації за загальноприйнятими демократичними основами.

ВИСНОВКИ

В умовах сьогоденних реалій, безперечно, діяльність кредитних спілок є більш різноманітною, вони мають змогу використовувати різні форми розміщення активів, диверсифікуючи їх до безмежності, надавати кредити на різноманітні цілі, залучати кошти на організованих фінансових ринках. Проте, сьогодні кредитна кооперація не займає того місця в суспільному житті країни, яке займала 100—150 років тому, зважаючи на низький рівень довіри населення до більшості фінансово-кредитних інститутів, через що населення у переважній своїй більшості довіряє свої кошти банкам.

Література:

1. Бородаєвський С. Історія кооперації / С. Бородаєвський. — Прага, 1925. — 412 с.
2. Історія Львова. У трьох томах / Редколегія Я. Ісачевич, М. Литвин, Ф. Стеблій. — Т. 2. — Львів: Центр Європи, 2007. — 559 с.
3. Павликовський Ю. На профілях етапів кооперативної думки і чину / Ю. Павликовський // Кооперативна республіка. — 1934. — Ч. 1.
4. Румянцева С. Кредитна кооперація в Західній Україні (кінець XIX — початок XX ст.) / С. Румянцева // Цінні папери України. — 2005. — №21. — С. 14.
5. Токар М. З історії кредитних спілок Закарпаття / М. Токар. — Режим доступу: <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/zakarp2007/4/45.html>

Стаття надійшла до редакції 14.07.2013 р.